

Milli Mücadele Döneminde Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'a Gelen Batı Anadolu Mültecilerine Yardımları (1919-1922)

The Helps of the Ottoman Government to Western Anatolian Refugees Coming of Istanbul in the National Struggle Period (1919-1922)

Zeki ÇEVİK*
Ufuk KARAKUŞ**

Öz: Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, devletin en gelişmiş şehri olmasının yanında en güvenli yeri olarak kabul edildiği için tarih boyunca bir cazibe merkezi olmuştur. Tarihinde pek çok defa bu özellikleri nedeniyle iç ve dış göçe maruz kalan İstanbul, özellikle 19. ve 20. yüzyıl boyunca çok fazla göç almıştır. Kafkas topraklarının elden çıkması, Balkan savaşlarının kaybedilmesi Osmanlı topraklarına yapılan göçleri arttırmış ve göçmenlerin hacimli bir kısmı İstanbul'a sığınmıştır. Bu göç dalgalarının önü kesilmediği gibi, I. Dünya Savaşı sırasında Vilayet-i Şarkıyye'den gelen mültecilere ek olarak Yunan işgali nedeniyle iç kesimlere göç eden Batı Anadolu mültecileri de dâhil olmuştur. Osmanlı Devleti'nin ömrünün son yıllarında ağırladığı bu mülteci kabileleri, şehrin silüetini değiştirmiş, cami, park, medrese ve hatta sokaklar mülteciler ile dolup taşmıştır. Aydın Vilayeti'nin Yunanlılar tarafından işgal edilmesi sonrası İstanbul'a sığınan mülteciler, şehirde mültecilere yapılan yardımların daha ciddi ve kesintisiz bir şekilde sağlanmasını mecburi kılmıştır. Bu konuda Osmanlı Devleti'nin yetkili kurumu olan Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, Batı Anadolu mültecilerinin iskân, iaşe, sağlık ve ekonomik sorunlarını çözmeye çalışmıştır.

Anahtar sözcükler: Mülteci, Batı Anadolu, Göç, İstanbul, İskân

Abstract: Istanbul, capital of Ottoman Empire, was centre of attention throughout history due to the fact that it was regarded as both the safest and the most developed city of the empire. Istanbul which was exposed to external and internal migration several times because of these features in its history allowed immigrants especially 19th and 20th century. Going out of Ottoman's possessions of Caucasian lands and losing Balkan Wars increased the immigrations to Ottoman territories, and a large number of immigrants took refuge in Istanbul. Besides these unpreventable migrations, Western Anatolian refugees because of Greek invasion were included in addition to those who migrated from Vilayet-i Şarkıye during World War I. These refugee groups, which Ottoman Empire hosted at the end of its last years, changed the phantom of the city and mosques, parks, madrasahs, even streets, swarmed with refugees. Those who took refuge in Istanbul after the Greek invasion of Aydın, obliged the Ottoman Empire to be provided subventions continuously and more seriously. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi (General Directorate of the Tribes and Immigrants) which was authorized organization about this issue tried to solve inhabiting, subsistence, economy and health problems of Western Anatolian refugees.

Keywords: Refugee, Western Anatolia, Migration, Istanbul, Settlement

* Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Balıkesir. z.cevik41@hotmail.com

** Dr., Balıkesir. ufukkarakuss@gmail.com

Bu çalışma Balıkesir Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından BAP 2014/91 kodlu proje ile desteklenmiştir.

Giriş

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'den hareketle Batı Anadolu'nun iç kesimleri yönünde ilerleyen Yunan askeri harekâtı, Batı Anadolu ve işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalan bölgelerde göç hareketinin başlamasına neden olmuştur. XIX. yüzyılın sonlarından beri Balkanlardan ve Kafkaslardan göç edenlere ev sahipliği yapan Batı Anadolu halkı; bu kez Anadolu'nun içlerine doğru göç etmeye başlamıştır.

Yunan ilerlemesi karşısında Batı Anadolu'da yaşayan Türk halkının büyük bir çoğunluğu çareyi işgal bölgelerini terk etmekte bulmuştur. Yunan kuvvetleri tarafından 27 Mayıs 1919 tarihinde Aydın ve civarı işgale başlanmış, Nazilli, Ödemiş ve Bergama'nın işgali ile birlikte bölgeden göç edenlerin sayısı daha da artmıştır. Göçmenler, Anadolu'nun iç kesimlerine ya da göz önünde olduğu için daha güvenli olduğunu düşündükleri İstanbul'a göç etmişlerdir. Anadolu'nun iç kesimlerinde ve İstanbul'da camiler ve okullar gibi kamu binaları göçmenlere tahsis edilmiştir.

Batı Anadolu'da gerçekleşen Yunan ileri harekâtı karşısında yerlerini terk eden göçmenlerin barınmaları ve yaşeleri önemli bir sorun teşkil etmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından iktisadi ve siyasî olarak ciddi sıkıntılar içinde boğuşan İstanbul Hükümeti, Batı Anadolu göçmenlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve sıkıntılarını giderebilmek konusunda yeterli olamamıştır. Göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi, önemli bir rol üstlenmiştir. Yunan ileri harekâtının hız kestiği 1919 Ağustos'unda İstanbul Hükümeti göçmenlerin durumunu yerinde görmek için heyetler görevlendirmiştir. Heyet, göçmenlere çadır ve ilaç tedarik ettiği gibi göçmenlerin tekrar yurtlarına dönmelerini tavsiye etmiştir. Artık korkulmaması gerektiği konusunda göçmenleri telkin etmeye çalışmışsa da etkili olamamış, göçlerin önünü kesememiştir. Göçmenlerin yerleştirildiği yerlere gönderilen Aşâir ve Muhâcirin Heyetleri, buralarda yardımları halka ulaştırırken, bir yandan da hastaların tedavisi için çalışmıştır. Aşâir ve Muhâcirin Heyetleri hazırladıkları raporlarda, açlık ve hastalıklardan dolayı birçok muhacirin hayatını kaybettiğinden bahsetmektedirler (Dersaadet, 13 Ağustos 1920).

Yunan kuvvetlerinin 22 Haziran 1920 tarihli ikinci genel taarruzu kısa sürede Batı Anadolu'da panik havasının hâkim olmasına neden olmuş, işgale uğrayan bölge halkı Bursa, İzmit ve İstanbul'a hareket etmeye başlamıştır. İstanbul Hükümeti Yunan temsilcileri ile göçmenlerin tekrar evlerine dönmeleri konusunda temaslar kursalar da bir sonuç alınamamıştır. Ağustos 1920'de Balıkesir ve Bandırma'dan Bursa'ya sığınan göçmenlerin sayısının 8 bin olduğu bildirilmiştir (Dersaadet, 8 Ağustos 1920).

24 Ocak 1919 tarihli *Tasvir-i Efkâr Gazetesi*'nin haberine göre İstanbul'a sığınan muhacir ve mültecilerin sayısının 704.905 kişi olduğu ve bunların 83.153 kadarının memleketlerine geri gönderildiği belirtilmekteydi. Verilen sayının içerisinde 413.922 kişinin Müslüman olduğu diğerlerinin ise gayrimüslimlerin sayısı olduğu belirtiliyordu. Bu mültecilerin memleketlerine geri döndürülmesi gündemdeydi, şayet geri dönemeyecek durumda olanlar ise vilayet ve livalara dağıtılıyordu (Tasvir-i Efkâr, 4 Ocak 1919). Henüz Batı Anadolu'nun işgalinden 5 ay öncesine ait bu rakam, Yunanlıların Anadolu'ya çıkması ile artmıştır. 13 Haziran 1921 tarihli *Tevhid-i Efkâr*'ın haberinde, Batı Anadolu'dan İstanbul'a yaklaşık 20 binin üzerinde Müslüman mültecinin gelmesinin beklendiği yazılıyordu (Tevhid-i Efkâr, 13 Haziran 1921). Yunan ordularının Milne Hattı'nı aşması ve işgalin şiddetlenmesi üzerine İstanbul'a sığınan Müslüman mülteci sayısında artış yaşanmıştır. Sadece Güney Marmara sahillerinde Samanlıdağ mültecileri olarak adlandırılan, İzmit, Yalova, Armutlu ve Gemlik'ten 8.500 civarında mülteci İstanbul'a nakledilmiştir. 1921 yılı Haziran ayı itibarıyla İstanbul'a gelen Batı Anadolu mültecilerinin

sayısı 60 bine ulaşmıştır (Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1921). İstanbul'daki Batı Anadolu mültecilerinin sayısı hakkında en net bilgiyi Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi Müdürü Hamdi Bey vermektedir. Hamdi Bey'in yapmış olduğu bir mülakatta, İzmir ve havalisinin Yunan işgali üzerine İstanbul'a sığınan mülteci sayısı 150.000 kişiyi bulduğundan bahsetmektedir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Ancak Hamdi Bey'in 1921 yılı Aralık ayında vermiş olduğu diğer bir mülakatta ise; *"Yunan işgali nedeniyle yerinden ayrılarak İstanbul'a sığınan İzmir mültecilerinin sayısı 70 bini geçmiştir"* diyerek ilk verdiği sayı ile o zamanki sayı arasında fark olduğu görülmektedir (Tevhid-i Efkâr, 25 Aralık 1921). Sayılardaki bu farkın, İstanbul'a giriş yapan toplam mülteci sayısına oranla hükümet tarafından iâşe edilenlerin sayısının daha az olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Toplam mülteci sayısının bir kısmı hükümet tarafından iâşe edilmektedir. İstanbul ve Anadolu'nun çeşitli yerlerine sığınan Batı Anadolu muhacirlerinin ihtiyaçları sadece Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi tarafından değil, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti ve İtilaf Devletleri'ne ait yardım cemiyetleri tarafından da karşılanmıştır. Özellikle İstanbul basını, yabancı devletlerin muhacirlere yardımlarını gazetelerin sayfalarına taşımışlardır. Göçmenlerin memleketlerine geri dönmeleri ancak Yunan işgalinin sona ermesiyle mümkün olabilmiştir. Mültecilerin geri dönüşü TBMM ve Hilâl-i Ahmer Cemiyetinin kontrolünde Ekim 1922'de başlamış ve 1923 yılının ilk aylarına kadar devam etmiştir (Karakuş 2018, 257-272).

Mültecilerin İskânına Yönelik Yapılan Yardım Faaliyetleri

İstanbul idaresi, Kırım Savaşı ve Balkan Savaşları'nda tecrübe ettiği gibi göçmenlerin şehrin düzenini değiştireceği ve yaşam şartlarının sağlıklı olmayacağını bildikleri için, ilk başta şehre mülteci kabul edilmemesi hakkında bir kararname yayınlamıştır ((BCA), 272.0.0.0.12, 38-27-6). Ancak mülteci akınlarının önü kesilememiş, gerek Hilâl-i Ahmer gerekse de Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti konuyu ele alarak belirli bir düzen ve nizam içinde çözmeye çalışmıştır. Bu sürecin aşlında mültecilerin yerlerini terk etmelerini önlemek, İstanbul'a sığınabileceklerini düşünmelerini sağlamak için yürütüldüğü söylenebilir. Ancak ne var ki Yunan işgalinin şiddeti karşısında özellikle ikinci Yunan taarruzunda pek çok Müslüman İstanbul'a doğru harekete geçmiştir (Tevhid-i Efkâr, 21 Temmuz 1921).

İstanbul'a sığınan mülteciler için hayat, bekledikleri kadar kolay olmamıştır. Başkente gelen mülteciler özellikle sığınacak yer konusunda ciddi sıkıntılara maruz kalmışlardır. Kendileri ilk aşamada barınmak için müsait olduğunu düşündükleri yerlere yerleşmekteydiler. Bu konu mültecilerin kontrolünü ve yapılacak yardımlar için problem teşkil ettiğinden ötürü Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi konuyu öncelikli olarak ele almıştır. Cami avlularında, medreselerde toplanan mültecilerin bu halleri hoş bir görüntü de vermiyordu. Eminönü'nde bulunan Yeni Cami avlusunda bulunan mülteci kadınların ve çocukların acilen münasip bir bölgeye iskân edilmeleri isteniyordu (BCA. 272.0.0.0.12, 38-27-4). Muhâcirîn Müdüriyeti, öncelikle mültecileri yerleştirmek için Eyüp ve Gülhane civarında birkaç tane misafirhaneyi mülteci iskânı için tahsis etmiştir. Ancak bu misafirhanelerin kısa sürede dolması, ihtiyaca yetmemesi nedeniyle müdürlük muhtelif yerlere barakalar inşa etmeye başlamıştır (İkdam, 8 Kasım 1920). Barakalar inşa edilene kadar geçen süre içinde münasip olan cami ve medreselere mülteciler yerleştirilmiştir.

Fig. 1. İstanbul'a gelen kadın ve çocuklardan oluşan bir mülteci grubu (Dersaadet, 5 Eylül 1920).

Barakaların inşa edildiği yerler, Bayezıt'da bulunan Ali Paşa arsaları ve Gülhane Parkı bahçesi olarak belirlenmiştir. Ali Paşa arsalarına inşa edilen portatif barakaların mülteci ailelerin daha iyi şartlarda yaşamaları için düzenlendiği belirtilmiştir. İlerleyen zamanlarda barakaların sayısının artırılması planlanmıştır (Yenigün, 3 Şubat 1920). Gülhane parkı dâhilinde bulunan fırın ve müstemilatından oluşan dört bina mültecilere tahsis edilmiştir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Sağlıksız şartlar altında yaşadığı tespit edilen bazı mülteci grupları yeni inşa edilen bu barakalara yerleştirilmiştir. Mesela; Tophane'de bulunan Kılıç Ali Paşa Camii avlusundaki mülteciler Bayezıt'daki Ali Paşa arsalarındaki barakalara nakledilmişlerdir (BCA, 272.0.0.0.12, 38-27-3). Ancak Ali Paşa arsalarındaki barakaların biraz bakımsız olması ve tadilata ihtiyaç duyulması nedeniyle gerekli yardımın yapılması için Dâhiliye Nezareti'ne talepte bulunulmuştur (BCA, 272.0.0.0.74,71-3-4). Ayrıca muhacir ve mültecilerin ikamet ettiği baraka ve misafirhanelerin olası bir yangın tehlikesine karşı savunmasız olduğu görüldüğü için tedbir amaçlı olarak bu yerleşimler için yangın ile mücadele için gerekli malzemeler sağlanmıştır (BCA, 272.0.0.0.74,71-4-2).

İstanbul'a gelen mültecilerin genel itibariyle deniz yoluyla geldikleri görülmüştür. Muhâcirin Müdüriyeti'ne bağlı sevk memurları iskelelerde bekleyerek gelen mültecileri karşılamak suretiyle ihtiyacı olanları misafirhaneler ve barakalara yönlendirmiştir. İmkânı olanlar ve İstanbul'da kalacak akrabası bulunanlar ise sevk memurlarının sağlamış olduğu ulaşım araçları ile nakledilmişlerdir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Mültecilerin İstanbul içinde iskânı bazı zorlukları beraberinde getirmiştir. Mültecilerin iskânı için mesken bulmak pek kolay olmamış mevcut binalara mülteciler için yeterli gelmemiştir. Bu nedenle İstanbul Muhâcirin Müdürü Muzaffer Bey ve Keramet Beyler, Akpınar köyüne giderek inceleme yapmışlardı (Dersaadet, 29 Temmuz 1920). Yapılan incelemeler neticesinde Akpınar'da bir muhacir köyü tesis edilmesine karar verilmiştir (Dersaadet, 30 Temmuz 1920). Akpınar köyü İstanbul'a yakın olması ve köyde 12 aile ikamet ettiği için muhacir köyü haline getirilmeye uygun görülmüştür. Bu sayede İstanbul'a iltica etmiş olan çok sayıda muhacir ve mülteci bu köyde iskân edilecektir. İlk etapta 13 hane inşa edilmesine ((BOA), DH. MB. HPS. M. 37,60) ve muhacirlere 22.000 dönümlük arazi dağıtılarak üretime kazandırılmaları amaçlanmıştır (Dersaadet, 1 Ağustos 1920).

Ancak büyük gruplar halinde İstanbul'a sığınan mültecilerin eksiksiz bir şekilde iskân edilmeleri pek mümkün olamamıştır. Mevcut binaların, misafirhanelerin, barakaların yetersizliği Muhâcirin Müdüriyeti'ni yeni meskenler bulmaya zorlamıştır. Bu bağlamda Harbiye Nezareti'ne başvuran Muhâcirin Müdüriyeti, Harbiye Nezareti'ne bağlı ve askeri amaçlarla kullanılan Metris Çiftliği'nin mültecilerin iskânına tahsis edilmesini istemiştir. Talebi kabul

gören müdüriyet hızlı bir şekilde buraya mültecileri yerleştirmiştir. Ancak Metris Çiftliği'nin de yetersiz kalması üzerine Harbiye Nezareti ile tekrar yazışmalara başlanılmıştır.

Muhâcirin Müdüriyeti, 24 Nisan 1921 tarihinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, Rumelikavağı'ndaki askeri kışlalar ile Topkapı'da bulunan Davut Paşa Kışlası'nın mültecilerin iskânı için Muhâcirin Müdüriyeti'ne tahsis edilmesini istiyordu. Bu taleplere olumlu yanıt alındıktan sonra, müdüriyet yetkilileri incelemeler yapmışlar ve Rumelikavağı'nda bulunan kışlaların mülteci iskânına uygun olmadığı kanaatine varılarak vazgeçilmiştir. Bu talep doğrultusunda Topkapı civarındaki Davut Paşa Kışlası'nın kullanıma uygun olduğu kararı ile mültecilerin iskânına başlanmıştır. İlk başlarda Davut Paşa Kışlası'nın bir kısmı Harbiye Nezareti'nce mültecilere tahsis edilmişti. Yalova, Gemlik, Bursa ve civarından gelen mülteci kâfilelerinin İstanbul'a akın etmesi ve bu kâfilelerin yerleştirilmesi büyük zorlukları da beraberinde getirmiştir. Mültecileri iskân etmekte zorlanan Muhâcirin Müdüriyeti pek çok mülteciyi iskân edememiş ve birçoğu sokaklarda kalmıştır. Bu felaketedelerin zor durumu karşısında kayıtsız kalmayacağını bildiği Harbiye Nezareti'ne başvurarak Davut Paşa Kışlası'nın tamamının mülteci iskânı için tahsis edilmesini talep etmiştir. Harbiye Nezareti dönemin hassasiyetine uygun davranarak bu talebi reddetmemiş ve kabul edilmiştir (Kaya 2007, 216). Aynı şekilde ilerleyen zamanlarda Harbiye Nezareti, Selimiye Kışlası'nı da mültecilerin iskânına açmıştır. Muhâcirin Müdüriyeti İstanbul mültecileri için inşa edilen barakalar, Harbiye Nezareti'ne bağlı Metris Çiftliği ve Selimiye ve Davut Paşa kışlaları, medreseler, misafirhaneler ve camilerin bir kısmını mültecilerin iskânı için kullanmıştır.

Fig. 2. İstanbul'da mülteciler tarafından sığınılan bir Cami (İBB Taksim Atatürk Kitaplığı Fotoğraf Arşivi, Bel_Mtf_002581).

İstanbul'a sığınan mültecilerin iskânı için muhtelif merkezler oluşturulmuştur. Bunların öne çıkanları ise: Sirkeci Yeni Camii, Sirkeci Emirler Cami, Bayezit'te Harbiye Nezareti arkasında bulunan barakalar, Bayezit'te Ali Paşa arsasındaki barakalar, Süleymaniye civarındaki barakalar, Mercan Muhacir barakalarıdır. Ayrıca; Beykoz Debbağhâne Fabrikası, İplikhane, Gülhane'deki fırınlara da mülteciler iskân edilmiştir. Bunların dışında Harbiye Nezareti'ne bağlı olup mültecilere tahsis edilen yerleşkeler de mevcuttur. Rami Kışlası, Selimiye Kışlası, Davutpaşa Kışlası, Eski Jandarma Dairesi, Eyüp Sultan Ağaçlı Köyü'ndeki askeriyeden kalmış binalara mülteci yerleştirilmiştir. Ömerli Kazası Paşamandıra Çiftliği ve Ayastefanos civarındaki Hazine-i

Hassa'ya ait Hafra Çiftliği mültecilere tahsis edilmiştir (Temel 1998, 83).

Mültecilere Sağlık Alanında Yapılan Yardım Faaliyetleri

İstanbul'a sığınan mültecilerin sağlık durumları Muhâcirîn Müdüriyeti'nin en hassas olduğu konuların başında geliyordu. Çünkü Anadolu'dan gelen mülteciler nedeniyle İstanbul'a gelebilecek hastalıklara karşı önlem alınması gerekiyordu. Bu nedenle öncelikle mültecilerin sağlık kontrollerinin yapılması zorunluluğu ortaya çıkmış, Muhâcirîn Müdüriyeti'ne ait sevk salonlarında ilk kontrolleri yapıldıktan sonra iskân uygulanmıştır.

İstanbul'a sığınan mültecilerin bütün olumsuzluklara rağmen sağlıklarının korunması ve tedavileri konusunda Muhâcirîn Müdüriyeti, bütün imkânlarını kullanıyordu. Mültecilerin buldukları yerlere bağlı olarak, İstanbul dört sıhhiye mıntıkasına ayrılmıştır. Her mıntıkada küçük sıhhiye memurları, iskân merkezlerinde birer eczane ve geçici hastane oluşturulmuştur (Tevhid-i Efkâr, 4 Ağustos 1921). Ayrıca muhacir barakalarının bulunduğu bölgelere muhacir eczaneleri kurulmuştur. Bu eczanelerin bir kısmı Harbiye Nezareti sıhhiye dairesi tarafından kurulmuştur. Bu sayede Muhâcirîn Müdürlüğü ilaç temini konusunda hariçten ilaç tedarik etmesine lüzum kalmayacağı bildiriliyordu. Hâlihazırda Hilâl-i Ahmer ve Sıhhiye Nezaretinden ilaç yardımı alan müdüriyetin eli rahatlamış oluyordu (Yenigün, 3 Şubat 1920). Ayrıca iskân bölgelerinde hastalıkların çıkmaması için temizlik konusunda dikkatli davranılmıştır. Bu konuda hem mülteciler hem de Muhâcirîn Müdüriyeti memurları görevlendirilerek iskân birimlerinin temiz kalması sağlanmıştır. Hatta muhacir barakalarını ve misafirhanelerini gezen bazı yabancılar, pek çok defa mülteci kamplarını gezdiklerini, ancak İstanbul'daki mültecilerin kamplarının temizliği ve düzeni karşısında etkilendiklerini ifade etmişlerdir (Tevhid-i Efkâr, 25 Aralık 1921).

Muhâcirîn Müdüriyeti Memurin Müdürü Talat Bey, mültecilerin ve yangından zarar görenlerin buldukları hastaneleri ve pavyonları teftiş etmiştir. Ancak mevcut Gurebâ Hastanelerinin yeterli olmadığı, her geçen gün İstanbul'a gelen mülteci sayısının artması nedeniyle bu ihtiyacın arttığı ve yeni bir hastane oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Aslında daha önceleri Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti tarafından gündeme getirilen Muhâcirîn Hastanesi fikrini hayata geçirilmesini hızlandırmıştır (Dersaadet, 23 Temmuz 1920). Bu bağlamda Şehreminine ait olup Evkaf Nezareti kontrolündeki Gurebâ Hastanesi'nin muhacirlerin tedavisi için Muhâcirîn Hastanesi'ne dönüştürülmesi için temaslara başlanmıştır. Daha önce bu konuda yardım edebileceğini beyan eden Amerika Yakın Doğu Heyeti'nin yardım teklifi de Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından kabul edilmiştir. Amerikan Heyeti, Muhâcirîn Müdüriyeti'ne, oluşturulacak hastanenin ihtiyacı olan her türlü malzemeyi tedarik etme vaadinde bulunmuştur (Dersaadet, 26 Temmuz 1920).

Çapa'da bulunan Gurebâ-yı Müslîmîn Hastanesi'nde çok sayıda mültecinin tedavi gördüğü ve bu vesile ile burada ikamet ettikleri görülmektedir. Muhâcirîn Müdürlüğü, bu hastaneyi Muhacir Hastanesine çevirmek için öncelikle bazı pavyonlarının hastaneye çevirmek için çalışmışsa da burada bulunan mültecileri sokağa atılamayacağı için süre biraz uzamıştır. Öncelikle bu pavyonlarda bulunan hastaların tedavileri hızlandırılarak, başka yerlere nakledilmeleri gerekmektedir. Ancak mevcut hastane şartları yetersiz olduğu için Sıhhiye Nezareti ile yapılan yazışmalarda Çapa'da bulunan Gurebâ-yı Müslîmîn Bezm-i Âlem Valide Sultan Hastanesi'ne, pavyonlara iskân edilen muhacir ve mültecilerin muayenelerini yapmak için doktor görevlendirilmesini istiyordu (BOA, DH. UMVM. 96, 29). Yapılan yazışmaların akabinde hastanenin kuruluşuna hız verilmiş, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ve Amerika Yakın Doğu Yardım Heyeti Başkanı Miralay Koms ile beraber hastanenin oluşturulacağı bölgeyi teftiş etmişlerdir (Dersaadet, 28 Temmuz 1920).

Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey, Hilal-i Ahmer Reisi Besim Ömer Paşa ve Hilâl-i Ahmer Kadınlar Reisi Nezihe Hanım sıklıkla mültecilerin ahval-i sıhhiyelerini tetkik etmişlerdir. Davut Paşa ve Selimiye Kışlaları ile Bayezıt ve Gülhane barakalarında kalan mülteciler sağlık kontrollerine bizzat katılmışlardır (Tevhid-i Efkâr, 27 Temmuz 1921). Kontrollerin ardından Muhâcirîn Müdüriyeti Sıhhiye Müdürlüğü doktoru İbrahim Bey, İstanbul'un çeşitli bölgelerindeki mülteci merkezlerini muayene ettikten sonra, sağlıklarının gayet iyi olduğu ancak her ihtimale karşı tedbir amaçlı aşılardan yapılması gerektiğini söyleyerek mültecilere aşı yaptırmıştır. Selimiye'de veba, Gülhane'de kolera, Davut Paşa'da kolera, çiçek ve tifo aşılardan yapılmıştır (Tevhid-i Efkâr, 28 Temmuz 1921). İstanbul'da ikamet eden mülteciler arasında bulaşıcı hastalıkların ciddi boyutlara ulaşmadığı görülürken, bunun en önemli nedeni Muhâcirîn Müdüriyeti'nin önleyici çabalarıdır. Mültecilerin ahval-i sıhhiyeleri ile ilgilenmek üzere görevlendirilen Doktor Şükrü Bey ve *Emrâz-ı Sâriye Mücadele Komisyonu* doktoru Hamdi Bey ve beraberlerindeki sıhhiye memurları, İstanbul'da bulunan mülteci kamplarını hemen her gün gezerek hastaları muayene etmişlerdir. Hastaların muayenesi sonucunda ayakta veya ilaç ile tedavi edilecekler buldukları mahallerde tedavi edilirken, durumu daha ciddi olanlar hastaneye sevk edilmişlerdir. Sağlık sorunları yaşanmaması ve bulaşıcı hastalıkların yayılmaması için muhacir meskenlerinin temizliğine dikkat edilmiştir. Temizlik işleri için memurların tayin edildiği gibi, mültecilerin de temizlik çalışmalarına katılmaları sağlanmıştır. Ayrıca her mülteci düzenli olarak ayda bir defa bulaşıcı hastalıklar hamamına gönderilmiştir (İkdam, 8 Kasım 1920).

Mültecileri Çalışmaya Teşvik İçin Yapılan Faaliyetler

İstanbul'a gelen mültecilerin barınma, iâşe ve sağlık ihtiyaçları ağırlıklı olarak Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından karşılanıyordu. Büyük çoğunluğu yaşlılar, kadınlar ve çocuklardan oluşan bu topluluğun ihtiyaçları ise müdüriyet ve hükümet üzerinden karşılanıyordu. Bu durum karşısında mülteci kamplarında kalan çalışabilecek konumda olan bireylerin ekonomik olarak katkı sağlaması için bir takım projeler üretilmiştir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Muhâcirîn müdüriyeti tarafından yardım edilen mültecilerin buldukları mahallerde "*teşvik-i mesai*" adı altında mültecileri çalışmaya teşvik etmek istemişlerdir. Dârü'l-mesai, Dârü'l-eytâm ve dulhaneler olarak tasnif edilen mülteciler iş güçleri ve beden güçlerine göre sınıflandırılarak iş hayatına dâhil edilmek istenmiştir. Batı Anadolu mültecilerinin İstanbul'a sığınmasından önce Muhâcirîn Müdüriyeti, bu uygulamayı Çorum, Adana, Yozgat ve Kayseri gibi doğu vilayetlerinden gelen mülteciler için hayata geçirmiş ve ciddi faydalar sağladığını görmüştür. Bu nedenle aynı program İstanbul'da bulunan Batı Anadolu ve Doğu Trakya mültecileri içinde hayata geçirilmiştir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Zorunlu yer değişikliğine maruz kalmadan önce memleketlerinde üretici konumda olan bu insanların üretim faaliyetlerine kazandırmak temel hedef olmuştur. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından bir komisyon oluşturulmuştur. "*Mültecileri Mesaiye Teşvik Komisyonu*" adıyla kurulan komisyon öncelikle mülteciler içinde bulunan iş gücüne uygun kadın ve erkeklerden oluşan otuz kişilik bir grubu Hereke Fabrikası'nda istihdam etmiştir. Mültecilerin çalışmaya teşvikleri sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Temel itibarıyla mülteciler üç ana kısımda istihdam edilmeye çalışılmıştır. Bir kısmı özel olarak kurulan küçük çaplı bir atölyede Müdüriyet tarafından sağlanan makinelerde çorap ve fanila gibi tekstil ürünleri imal etmişlerdir. Bir diğer kısmı ise zaten çiftçilikten geldikleri için Metris Çiftliği'nde kendilerine ayrılan topraklarda ziraat ile uğraşmışlardır. Önemli bir kısmı ise taş ocaklarında, Hereke fabrikasında, Fenerbahçe civarında amelelikle işteğal olmuşlardır. Bu mültecilere günlük 80 kuruş yevmiye ve ekmek verilmiştir. Ayrıca bu alanların dışında kalanlara ise ufak sermaye ve kredi imkânları sağlanarak seyyar tezgâhlarda satıcılık yapmak üzere teşvik sağlanmıştır (Tevhid-i Efkâr, 24 Temmuz 1921). Komisyon çalış-

malarına hız kesmeden devam etmiş, hemen her gün Hereke Fabrikası'na 9-10 nüfus amele sıfatıyla mülteci sevk etmiştir (Tevhid-i Efkâr, 25 Temmuz 1921).

Gülhane Parkı misafirhanelerine ziyarete gelen Sema ve Refika isimli hanımlar, “*Gülhane El İşçiliği Dârü'l Mesaisi*” adıyla bir iş yeri açmışlardır. Bu iş yerinde çalıştırılmak üzere 300 kadar kadın mülteciyi istihdam etmek istiyorlardı. Muhâcirîn Müdüriyeti ve Mültecileri Mesaiye Teşvik Komisyonu ile yapılan görüşmelerde olumlu sonuçlar alınmış ve mülteci kadınlar çalıştırılmasına karar verilmiştir. Mülteci kadınların, burada günlük 30-50 kuruş günlük yevmiye alacakları bildiriliyordu (Kaya 2007, 237). Mülteci kadınların çalıştırılması ile önemli bir gelir kaynağı elde edilmiş, ayrıca çalışan kadınlar kendi yevmiyeleri ile ailelerine yardım etmeye başlamıştır. Bayezıt'ta bulunan Mercan barakalarından birinin ufak çaplı bir atölyeye çevrimi sağlanmıştır. Barakalara getirilen çorap kalıpları ve makinesi ile kadınlar imalata başlamışlardır. Dârü'l-eytâm'dan getirilen iki öğrenci muhacir kadınlara çorap imalatını öğretmeye başlamışlardır. 200 kuruşa alınan bir okka yünden 12 çift çorap üretilmektedir. Bu sayede kadınların iş gücünden yararlanılarak hem müdüriyetin hem de mülteci ailelerinin ihtiyaçları giderilmeye çalışılmıştır (Yenigün, 6 Ocak 1920).

Ayrıca Eyüp'te bir muhacir imalathanesi kurulmuştur. Bu imalathanede hasır, çuval ve imal edilmekteydi. İmalathanede mülteci ve muhacirlerden başka kimse çalıştırılmıyordu. Mültecilerin bu sanayi ve imalat faaliyetleri özellikle İstanbul'da bulunan yabancıların dikkatinden kaçmamıştır. Fransız bir gazeteci olan Madam Madeline ve eşi Herry Maks, Muhâcirîn Müdürü Hamdi Bey ile mültecileri ziyaret ederken gördüğü intizam ve fevkaladelik karşısında pek memnun kaldığını eklemiştir (Tevhid-i Efkâr, 4 Ağustos 1921).

İstanbul'da bulunan mültecilerden tarım arazilerinde ve çiftliklerde, küçük imalathaneler, Hereke Fabrikası ve pek çok fabrikada yaklaşık 1000'den fazla mülteci istihdam edilmiştir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920).

Muhâcirîn Müdüriyeti mültecileri sadece üretim faaliyetlerinde istihdam etmemiş, onları aynı zamanda kendi işlerini kurmaları konusunda da teşvik etmiştir. Ancak öncelikle ekonomik durumu en kötü olanlara sermaye yardımı yapılmıştır. Bu yardım faaliyetlerinde öncelik mültecilerin kendi geçimlerini sağlar hale gelmelerini sağlamak, bu sayede müdüriyetin daha fazla mülteciye yardım götürmesi amaçlanmıştır. 1922 yılı Mayıs ayı itibarıyla Muhâcirîn Müdüriyeti 95 mülteciyi iş sahibi yapmıştır. Bu süre zarfında mültecilere sermaye olarak 94.300 kuruş dağıtılmıştır. Sermaye dağıtılan mültecilerin bir kısmı misafirhanelerde kalırken bir kısmı ise başka mahallerde ikamet etmekteydi.

Muhâcirîn Müdüriyeti'nin yayınlamış olduğu bir istatistikte sermaye dağıtılan 95 mülteci-den, 21 seyyar satıcı, 8 bakkal, 11 sebzeçi, 3 börekçi, 7 aşçı, 3 kahveci, 4 berber, 3 marangoz, 4 müvezzii, 3 tablakâr, 3 kunduracı, 1 çorbacı, 2 kiremitçi, 2 tütüncü, 2 kömürçü, 1 takunyacı, 1 camcı, 1 hamamcı, 1 dokumacı, 2 elbiseçi, 1 nalbant, 1 kasap, 1 arzuhalci, 1 terzi ve 2 tenekeçi iş sahibi olmuştur. Bu mülteciler işlerini kurduktan sonra kimseye muhtaç olmadan kendi geçimlerini sağlayabilecek konuma gelmişlerdir.

Bunlardan başka Teşvik-i Mesai Komisyonu, mevcut mültecilerinde aynı suretle iş sahibi yapılması için çalışmalarına ve incelemelerine devam etmektedir (Akşam, 12 Mayıs 1922). Teşvik-i Mesai çalışmaları sürerken, mülteciler için yeni istihdam alanları da doğuyordu. Örneğin İstanbul'un iki mühim semtindeki cadde ve sokakların tamiri ihalesini iki Müslüman müteahhidin kazanması, tamir işlerinde mültecilerin çalışması imkânını doğurmuştur. Muhâcirîn Müdüriyeti, bütün mülteci merkezlerine bir yazı göndermiş ve yol yapım çalışmalarında çalışacak mültecilerin isimlerinin verilmesini talep etmiştir. Bahsi geçen yol yapım çalışmalarında

mültecilerin istihdam edilmesini sağlamak için görüşmeler yaparak, mültecileri istihdam etmeyi başarmıştır (Kaya 2007, 238).

28 Temmuz 1922 tarihinde Muhâcirîn Müdüriyeti tarafından İstanbul'da bulunan mültecilerin Teşvik-i Mesaileri hakkında bir beyanname yayınlanarak kamuoyu bilgilendirilmiştir. Muhacir ve mültecilerin kendilerine yetecek bir hale gelmesini amaçlayan müdüriyet “*kudret-i bedeniyesi*” olanlara iş imkânı sağlamaya çalışmıştır. Muhtelif makinalar ile bazı aletler temin edilmek suretiyle muhacir barakalarında çorap, fanila ve hasır imalathaneleri kurulmuş ve burada mülteci kadınları ve kızları ücret karşılığında çalıştırılmıştır. Burada üretilen çorap, fanila ve hasır gibi ürünler piyasada satışa çıkarılmasının yanında büyük bir kısmı muhtaç mültecilere dağıtılmıştır. Eyüp Sultan bölgesinde açılan tenekecilik işletmesinde 20-30 mülteci çocuk çalıştırılmıştır. Burada imal edilen ürünler dışarıya satılarak elde edilen gelirler yine mülteci çocuklarına sermaye olarak dağıtılmıştır. Bu sayede mülteci çocukları ileride kendi geçimlerini sağlayabilecek bir meslek veya teşebbüs sahibi olarak geleceğe hazırlanması amaçlanmıştır. Bu işletmelerde çalışanlardan başka müdüriyet tarafından çalışmak üzere civar sanayilere istihdam edilen mülteciler de bulunmaktadır. Askeri Levazım Dairesi'nin işletmesinde olan debbağ ve kundura fabrikalarına 13, defterdar fabrikasına 34, Zeytinburnu fabrikasına 25, Hereke fabrikasına 166, İzmit mensucat fabrikasına 24, İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti'ne 19, Kastamonu çiftçiler yurduna 13, şehremanetine 40 ve arazi sahipleri yanına 70 kişi istihdam edilmiştir. Bunların dışında müdüriyet tarafından dışarıda istihdam edilen mülteci sayısı 423 kişiye ulaşmıştır (Akşam, 28 Temmuz 1922).

Mülteci ve muhacirlerin üçte ikisinin ziraat ile alakalı kişiler olması nedeniyle bu kişilerin tarım arazilerinde de kullanılması amaçlanmıştır. Bu nedenle tarım ve ziraat ile ilgili olan mülteciler civar çiftliklere yerleştirilmişlerdir. Özellikle Beykoz Kazası'nda bulunan Paşa Mandıra Çiftliği'ne 52 hane, iki yüzü aşkın mülteci ve muhacirin ziraat ile uğraşmaları imkânı sağlanmıştır. Ziraat ile uğraşan mültecilere müdüriyet tarafından tohumluk sağlanmıştır. Ayrıca Yeşilköy (Ayestefanos) Hazine-i Hassa Çiftliklerine 184 nüfus yerleştirilerek ziraata sevk edilmişlerdir. Ayrıca Bakırköy kazasının Kemerburgaz Karyesi'ne ait Suyolu Nahiyesi dâhilindeki Ağaçalı Kömür Madeni civarındaki mevcut araziden de istifade edilmek üzere 34 hane yüzü aşkın nüfus ile bir muhacir karyesi teşkil olunmuştur. Bu muhacirlere tohumluk ve yemlik zahire verilmiştir (Akşam, 28 Temmuz 1922).

Mültecilere Yapılan Diğer Yardımlar

Muhâcirîn Müdüriyeti Umumiyesi, mültecilerin her türlü ihtiyacını karşılamak için bütün imkânları ile çalıştığı görülmektedir. Özellikle sağlık, iskân, elbise ve gıda yardımları ile mültecilerin temel ihtiyaçlarının karşılanmıştır. Ancak hükümetin içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında yardımların sağlanması pek kolay olmamıştır. Bu nedenle ek kaynaklara yönelmek zorunda kalmıştır.

Ramazan ayı dolayısıyla Müslümanlar için önemli bir dini vecibe olan “*sadaka-i fitrin*”, İstanbul'a sığınan mülteciler için toplanılması istenmiştir. Sadaka ve fitrelerin mültecilere verilebileceği hakkında 1921 yılı itibarıyla Muhâcirîn Müdüriyeti'nin müracaatı üzerine bir fetva yayınlanmıştı. Bu vesile ile 1921 yılı zekât ve fitrelerinden 13 bin lira toplanmıştır (Akşam, 11 Mayıs 1922). 1922 yılı zekât ve fitrelerinin mülteci ve muhacirler hayrına toplanabilmesi için öncelikle, Müslümanların sadakalarını mülteciler hayrına vermeleri için tekrar bir fetva yayınlanması için çalışmalar yapılmış, İstanbul Müftülüğü yayınlanan fetva ile “*zekât ve sadaka-i fitrin muhacir ve mültecilere verilmesi dine uygundur*” ifadeleri ile Müslümanları mültecilere yardıma davet etmiştir. Ancak zekât ve sadaka-i fitrin dinen bir kurum ve kuruluşa verilmesi

yerine doğrudan ihtiyaç sahibi olan mülteci ve muhacirlere verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu durumun pratikte kolaylaşması adına Muhâcirin Müdüriyeti, cami, mescit ve vapur iskeleleri gibi kalabalık yerlere Muhâcirin memurları gözetiminde sandıklar kurulması kararlaştırılmıştır. Sandıkların başında bulunan memurlara Muhâcirin Müdüriyeti tarafından bir tezkere verilecek, buralarda yaşayan Müslümanlar istediği mülteci ve muhacire sadakalarını ve zekâtlarını verebileceklerdi. Daha sonra mülteciler kendilerine verilen zekât ve sadakayı bölgelerinde kurulan sandıklara atacaktı. Daha sonra sandıklarda toplanan bu yardımlar, Muhâcirin Müdüriyeti memurlarından Maruf Bey'in başkanlığında oluşturulacak heyet tarafından muhacir ve mültecilerin ihtiyaçları için kullanılacaktı. Cağaloğlu'nda Muhâcirin Müdüriyet-i Umûmiyesi Binası, Bayezid Cami, Aksaray Polis Karakolu, Eyüp Sultan Cami, Kadıköy Vapur İskelesi, Sirkeci Vapur İskelesi sandıkların konulacağı bölgelerden bazılarıydı (Kaya 2007, 239).

Fig. 3. İstanbul'a sığınan Bir Mülteci Ailesi
(Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası 15 Mart 1922, Sayı 7).

Ayrıca Muhâcirin Müdüriyeti ve ona bağlı komisyonlar sadaka ve zekâtların dışında Kurban Bayramı vesilesi ile Müslümanların kurban derilerine de talip olmuştur. Aslına uzun yıllardır kurban derilerinin toplanmasına talip olan Muhâcirin Müdüriyeti, daha önceki mülteci kabileleri için topladığı derileri bu kez Batı Anadolu mültecileri için toplamak istemiştir. Toplanan deri ve boynuzlar sayesinde mültecilerin ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmışlardır. Belediye tarafından yapılacak olan toplama işi için bir adet görevliyi belediyenin hizmetine verilmiştir (Tevhid-i Efkâr, 4 Ağustos 1921). Muhâcirin Müdüriyeti hicretzedelerin yararına toplanan kurban derileri, kelle ve boynuzlarını almaya talip olan müteahhitlerin teklifleri alınarak satışa çıkarılmıştır (Akşam, 23 Temmuz 1922).

Bayram günlerinde muhacir ve mültecileri teselli etmek, onları sevindirmek özellikle çocuklara bayramı yaşatmak müdüriyetin en insani vazifelerinden biriydi. Memleketlerinden uzakta, babasız, atasız, kimsesiz çocukların yüzlerini güldürmek, bayram günlerinde müdüriyet ve yetkililerin en önemli görevi olmuştur. Bayram münasebeti ile mülteci ve muhacirlere normal iaşelerinden fazlası sunulmaya gayret edilmiştir. İstanbul Muhâcirin Müdürü Muzaffer Bey, muhtelif mıntikalarda bulunan mülteciler için bayram günleri içinde etli pilav, şeker ve zerde verileceğini bildirmiştir. Ayrıca aynı günlerde Amerika Yakın Doğu Yardım heyeti, Muhâcirin Müdüriyeti'ne 100 koyun bağışlayarak, etlerin mültecilere bayram boyunca ve sonrasında dağıtılması planlanmıştır. Muzaffer Bey, 10 gün boyunca mültecilere et verileceğini

duyurmuştur. Bayramın ikinci günü, Davut Paşa kışlasında, İngiliz yardım heyeti ve üçüncü günü Selimiye Kışlası'nda Fransız yardım heyeti tarafından çocuklara şeker ve çikolata dağıtılarak bayram eğlenceleri düzenlenmiştir. Bu eğlencelerde çeşitli etkinlikler, ip çekme ve çuval yarışmaları yapılmıştır. Çocukların eğlenmesi için her iki kışlada salıncaklar kurulmuştur. Bayram nedeniyle her çocuğa çikolata, bebek, oyuncak gibi hediyeler verilmiştir. Muhâcirîn Müdüriyeti bayram vesilesi ile ihtiyacı olan muhacir ve mültecilere kundura tevzi etmiştir (Akşam, 28 Mayıs 1922).

Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti ile birlikte hareket eden Damat Şerif Paşa riyasetindeki Muhâcirîne Muavenet Komisyonu, İstanbul'da bulunan mültecilere yardımda bulunmuştur. Komisyon topladığı yardımların bir kısmını muhacir ve mültecilerin gıda ve sağlık malzemelerinin temini için kullanmıştır. Özellikle sağlık malzemeleri için yapılan harcamaların maliyeti yüksek olması nedeniyle komisyon ile müdüriyet temsilcileri ortak hareket etmiştir. İplikhane, Selimiye, Davut Paşa ve Bayezıt'ta dört revir kurulmuş ve kurulan bu revirlerde Muhâcirîne Muavenet Komisyonu'nun katkıları olmuştur. Bu komisyon aynı zamanda 1921 yılı temmuz ayı içinde, 24 bin yarda Amerikan bezi, 1.000 kilo sabun, 1.000 kilo zeytin ve 6.000 kilo fasulye yardımında bulunmuştur. Ayrıca nüfus başına bir kilo un, iki kilo fasulye ve her aileye bir kilo zeytin dağıtmıştır. Davut Paşa kışlasında bulunan mültecilere ise 25 şilte, 840 battaniye, 85 tekne, 426 çift kundura ve mevcut bulunan 14.000 lira yardım dağıtılmıştır (Tevhid-i Efkâr, 12 Temmuz 1921).

İstanbul'a Gelen Batı Anadolu Mültecilerinin Sayıları

İstanbul'a sığınan mülteci ve muhacirlerin tam sayısını kestirmek çok güç görünmektedir. Çünkü bahsi geçen dönemin öncesi ve sonrasında şehre sığınan çok sayıda mülteci ve muhacirin varlığı tam olarak kimin ne zaman nerden geldiği konusundaki belirsizlik sayının tespiti konusundaki en büyük engeldir. Ayrıca İstanbul'a sığınan ancak yardım talebinde bulunmayan, kendi imkânları dâhilinde şehir nüfusuna karışan çok sayıda sığınmacı olduğu da bilinmektedir. Sayının tam olarak tespitinin önündeki bir diğer engel ise muhacir ve mülteci kabilelerinin iskân, iâşe ve sıhhi durumları ile ilgilenen Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyet-i Umûmiyesi'nin teşkilat yapısıdır. Teşkilat son halini 1916 yılındaki nizamname ile almış olsa da, muhacir ve mültecilerin göç akını uzun süredir devam etmektedir. Yaşanan göçler, durumu daha karışık hale getirmiştir. Bu nedenle İstanbul'da bulunan mülteci sayısını tam manasıyla kestirmek pek mümkün değildir. Balkanlar, Kafkasya, Kırım ve Bolşevik ihtilali nedeniyle gelen Rus mültecilerinin sayısı 100 binin üzerinde olduğu tahmin edilmektedir (Kaya 2007, 233).

4 Ocak 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nin haberine göre İstanbul'a sığınan muhacir ve mültecilerin sayısı 704.905 kişi olduğu ve bunların 83.153 kadarı memleketlerine iade edildiği yazılmaktaydı. Verilen sayının içerisinde 413.922 kişinin Müslüman olduğu diğerlerinin ise gayrimüslimlerin sayısı olduğu belirtiliyordu. Bu mültecilerin memleketlerine iadesi, şayet iade edilemeyecek durumda olanlar ise vilayet ve livalara dağıtılıyordu (Tasvir-i Efkâr, 4 Ocak 1919). Henüz Batı Anadolu'nun işgalinden 5 ay öncesine ait bu rakam, Yunanlıların Anadolu'ya çıkması ile artmıştır. 13 Haziran 1921 tarihli haberde Batı Anadolu'dan İstanbul'a yaklaşık 20 bin üzerinde Müslüman mültecinin gelmesinin beklendiği yazılıyordu (Tevhid-i Efkâr, 13 Haziran 1921). Yunan ordularının Milne Hattı'nı aşması ve işgalin şiddetlenmesi üzerine İstanbul'a sığınan Müslüman mülteci sayısında artış yaşanmıştır. Sadece Güney Marmara sahillerinde Samanlıdağ mültecileri olarak adlandırılan, İzmit, Yalova, Armutlu, Gemlik'ten 8.500 civarında mülteci İstanbul'a nakledilmiştir. 1921 yılı Haziran ayı itibariye İstanbul'a gelen Batı Anadolu mültecilerinin sayısı 60 bine ulaşmıştır (Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1921). İstanbul'daki Batı Anadolu mültecilerinin sayısı hakkında en net bilgiyi Aşâir ve

Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi Müdürü Hamdi Bey vermektedir. Hamdi Bey'in yapmış olduğu bir mülakatta, İzmir ve havalisinin Yunan işgali üzerine İstanbul'a sığınan mülteci sayısı 150.000 kişiyi bulduğundan bahsetmektedir (Dersaadet, 18 Temmuz 1920). Ancak 1921 yılı Aralık ayında vermiş olduğu bir mülakatta ise: “Yunan işgali nedeniyle yerinden ayrılarak İstanbul'a sığınan İzmir mültecilerinin sayısı 70 bini geçmiştir” diyerek ilk verdiği sayı ile fark olduğu görülmektedir (Tevhid-i Efkâr, 25 Aralık 1921). Sayılardaki bu fark, İstanbul'a giriş yapan toplam mülteci sayısına oranla hükümet tarafından iaşe edilenlerin sayısının daha az olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

Fig. 4. Yunan işgalinden kurtarılacak İstanbul'a gitmek üzere Armutlu iskelesinde bekleyen mülteciler (Osmanlı Hilâl-i Ahmer Mecmuası, 15 Ocak 1922, sayı 6).

İstanbul'da bulunan mültecilerin sayıları ile ilgili bir diğer bilgi ise, İstanbul'da bulunan mültecilerin durumunu bizzat gözlemleyen ve haklarında bilgi alan General Harrington'un İngiliz Harbiye Nezareti'ne gönderdiği 31 Ocak 1922 tarihli yazıda görüyoruz. Harrington yazısında: “Birçok Türk sığınmacı kampını gezdim. 65.000 sığınmacıdan yaklaşık 23.000'i gerçek bir perişanlık içindedir. Son gittiğim kampta 7.000 kişi gördüm. Bunların hemen hemen hiç biri çalışamayacak durumda olan yaşlı erkekler ile kadınlardan ve çocuklardan ibaretti” ifadeleri ile Muhâcirin Müdürü Hamdi Bey'in vermiş olduğu sayıya yakın bir sayı vermektedir (McCarthy 1998, 336).

Sonuç

Yunan ordusunun İzmir'den hareketle Batı Anadolu'yu işgal etmesi üzerine kitleler halinde göçe başlayan yerli Müslümanlar, işgal yıllarında yeni bir mülteci probleminin doğmasına neden olmuştur. İşgal bölgelerinden güvenli olduğu düşünülen yerlere yönelik iç göç hareketi Anadolu'nun iç kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Özellikle başkent olması nedeniyle en fazla iç göç alan şehir olan İstanbul, adeta mülteci şehri yapısına bürünmüştür. Kırım Savaşı, 93 Harbi ve Balkan Savaşları ile pek çok mülteci ve muhacire ev sahipliği yapan İstanbul'da, Yunan işgalinden kaçanların da eklenmesi ile birlikte mülteci sayısı daha da artmıştır. Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyeti, mültecilerin İstanbul'da belirli bir düzen içinde iskân edilmelerine ve yardımlardan yararlanmalarına imkân sağlamıştır.

İstanbul'a sığınan mültecilerin pek çoğu cami, mescit, medrese ve kışla gibi yerlere sığınmıştır. Şehre gelen mülteci kafilelerinin cami avluları ve cami içlerinde ortaya koyduğu görün-

tünün pek hoş olmaması üzerine mülteciler için barakalar inşa edilmiştir. Mülteciler meselesinin İstanbul'da kent estetiği açısından da ele alındığı görülmektedir. İmparatorluğun başkenti İstanbul'un estetik açıdan düzeninin korunmasına çalışılmıştır. Bu nedenle şehre gelen mültecilerin belirli bir bölgede ve düzen içinde iskân edilmeleri kent estetiğinin korunması için önem arz etmiştir. Aşâir ve Muhâcirîn Müdüriyeti, mülteciler için inşa edilen barakaları, askeri ve sivil kamu binalarını mültecilerin iskânına tahsis etmiştir. Tadilata ihtiyacı olan binaların onarımı ile mülteciler için daha yaşanabilir bir ortam oluşturulmuştur.

İstanbul'a sığınan Batı Anadolu mültecilerinin sağlık hizmeti edinebilmeleri de en hassas konulardan birisi olmuştur. Özellikle salgın hastalıkların yayılmasına önlemek ve tedavilerini gerçekleştirmek için muhtelif semtlerde Muhacirin Hastaneleri, dispanserler ve eczaneler açılmıştır. Pek çok mültecinin tedavisini üstlenen bu sağlık kuruluşları, mültecilerin İstanbul'dan ayrılmalarına kadar geçen süre boyunca hizmetini sürdürmüştür. Gerçekleştirdikleri sağlık hizmetleri sayesinde mültecilerin tedavisini sağlarken, salgın hastalıkların yayılmasını engellemek gibi mühim bir görev de üstlenmişlerdir. Ayrıca mülteciler için koruyucu sağlık hizmetleri verilmiş, pek çok mülteci hastalıklara karşı aşılanmıştır.

Batı Anadolu mülteciler memleketlerini terk etmelerinin ardından, sığındıkları şehirlerde tüketici konumuna geçmişlerdir. İstanbul'a sığınan Batı Anadolu mültecilerinin büyük kısmı iaşelerini Muhâcirîn Müdürlüğü vasıtasıyla temin etmekteydi. Ancak Muhâcirîn Müdürlüğü çalışabilecek konumda olan mültecilerin iş gücünden yararlanmak için üretime teşvik politikaları hazırlamıştır. Bu sayede tüketici konumunda olan mültecilerin üretici konumuna geçmeleri ile Aşâir ve Muhâcirîn Müdürlüğü yeni bir kaynak sağlamıştır. Elde edilen gelirler mültecilerin iaşesi için kullanılmış ya da üretici olan mültecilerin kendi ayakları üzerinde durmaya başlaması ile Muhâcirîn Müdürlüğü'nün yükü hafiflemiştir.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında misafir ettiği Batı Anadolu mültecileri, memleketlerine dönene kadar her türlü yardımdan imkânlar dâhilinde yararlanmıştır. İstanbul'un kent hayatına yönelik önemli bir etkiye sahip olan mülteci meselesi, sosyo-ekonomik boyutları ile öne çıkmıştır. Ancak mültecilerin, İstanbul'a sadece sosyo-ekonomik etkileri olmamış, İstanbul halkının psikolojik durumu üzerinde de tesirleri görülmüştür. İstanbullular, mülteciler için yardım kampanyaları, etkinlikler düzenleyerek bağış toplamışlardır. Mültecilerin yaralarını bir nebze olsa da sarmaya çalışmışlardır. Birlik, beraberlik ve dayanışmanın bir toplumun kaynaşmasında ne derece etkili olduğunu gözler önüne seren mülteci meselesi aynı zamanda yeni Türk Devleti'nin ulus devlet hüviyeti kazanmasında da önemli bir etken olmuştur.

KAYNAKÇA

Gazeteler ve Arşiv Vesikaları

- Akşam, 11 Mayıs 1922. Dersaadet, 26 Temmuz 1920.
 Akşam, 12 Mayıs 1922. Dersaadet, 28 Temmuz 1920.
 Akşam, 23 Temmuz 1922. Dersaadet, 29 Temmuz 1920.
 Akşam, 28 Mayıs 1922. Dersaadet, 30 Temmuz 1920.
 Akşam, 28 Temmuz 1922. İkdam, 8 Kasım 1920.
 Akşam, 28 Temmuz 1922. İkdam, 8 Kasım 1920.
 BCA, 272.0.0.0.12, 38-27-3. Tasvir-i Efkâr, 4 Ocak 1919.
 BCA, 272.0.0.0.12, 38-27-4. Tevhid-i Efkâr, 13 Haziran 1921.
 BCA, 272.0.0.0.74, 71-3-4. Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1921.
 BCA, 272.0.0.0.74, 71-4-2. Tevhid-i Efkâr, 12 Temmuz 1921.
 BOA, DH. MB.HPS. M. 37, 60. Tevhid-i Efkâr, 24 Temmuz 1921.
 BOA, DH. UMVM. 96, 29. Tevhid-i Efkâr, 25 Temmuz 1921.
 Dersaadet, 1 Ağustos 1920. Tevhid-i Efkâr, 27 Temmuz 1921.
 Dersaadet, 18 Temmuz 1920. Tevhid-i Efkâr, 28 Temmuz 1921.
 Dersaadet, 18 Temmuz 1920. Tevhid-i Efkâr, 4 Ağustos 1921.
 Dersaadet, 18 Temmuz 1920. Tevhid-i Efkâr, 25 Aralık 1921.
 Dersaadet, 18 Temmuz 1920. Yenigün, 6 Ocak 1920.
 Dersaadet, 18 Temmuz 1920. Yenigün, 3 Şubat 1920.
 Dersaadet, 23 Temmuz 1920.

Modern Literatür

- Karakuş U. (2018). *Batı Anadolu'da Yunan İşgali Nedeniyle Ortaya Çıkan İç Göçler (1919-1923)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Balıkesir Üniversitesi. Balıkesir 2018.
 Kaya E. (2007). *I. Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de Türk Mülteciler, Vilâyât-ı Şarkiyye ve Aydın Vilayeti Mültecileri (1915-1923)*. Ankara 2007.
 McCarthy J. (1998). *Ölüm ve Sürgün*. Çev. B. Umar. İstanbul 1998.
 Temel M. (1998). *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*. Ankara 1998.